

MUHÎT

(المحيط)

Kur'an-ı Kerim'de

Allah'a nisbet edilen isimlerden biri.

Sözlükte “görüp gözetmek, savunup korumak” anlamındaki *havt* (*hita*, *hiyâta*) kökünün if'âl kalıbından (*ihâta*) türeyen **muhît** kelimesi “bir şeyin etrafını çeviren, bir şeyi ve bir hususu bütün yönleriyle bilen” demektir. Râgıb el-İsfahânî ihata kavramının iki mânaya geldiğini söyler. Birinci anlam cisimlere yönelik olup, “Filân yeri ihata ettim” örneğinde ve, “Allah her şeyi ihata edendir, her yönüyle koruyandır” âyetinde (en-Nisâ 4/126; Fussilet 41/54) görülür. İkinci anlamı “bilmek”tir. Bir şeyi ilmiyle ihata etmek onun varlığına, cinsine, miktarına, keyfiyetine, meydana getirilmesiyle ne amaçlandığına, kendisinden ne elde edilebileceğine vâkıf olmak demektir. Böyle bir vukuf sadece Allah'a mahsustur (*el-Müfredât*, “hvt” md.).

İhata kavramı Kur'an-ı Kerim'de beş âyette mâzî kalıbında, sekiz âyette muhît şeklinde Allah'a izâfe edilmiştir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, “hvt” md.). Fiil kalıbıyla izâfe edilenler “ilâhî kudret ve ilim” mânasına gelmektedir (Taberî, XV, 137; Mâtürîdî, vr. 424*). Muhît ismiyle Allah'a nisbet edilen ihata kavramlarının çoğunda “ilmiyle kuşatma” anlamına yönelik bir üslûp hâkim olup bir kısmında da “kudret” mânası mevcuttur. Bakara sûresinin, “Allah kâfirleri ihata edendir” meâlindeki âyetinde (2/19) muhît, kâfirlerin ilâhî kudretin dışına çıkamayacakları ve eninde sonunda yenilgiye uğrayacakları şeklinde yorumlanmıştır (Zeccâc, s. 46-47).

Muhît kelimesi İbn Hacer'in Kur'an'dan derlediği esmâ-i hüsnâ arasında mevcuttur (*DîA*, XI, 408). Tirmizî ve İbn Mâce'nin listesinde geçmemekle birlikte yine Ebû Hüreyre'den rivayet edilip Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde yer aldığı bildirilen listede bulunmaktadır (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, vr. 63*; M. Abdürraûf el-Münâvî, I, 333; krş. Hâkim, I, 64).

Muhît, Halîmî tarafından Cenâb-ı Hakk'ı acz ve gafletten tenzih açısından zâtî-selbî, ilim ve kudretle ilgisi bakımından zâtî-sübûtî sıfatlar içinde mütalaa edilmiş, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ise muhîtî kudret sıfatı çerçevesinde ele almıştır. Muhît doksan dokuz esmâ-i hüsnâdan âlîm, habîr, latîf, muhsî ve vâsî isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “hvt” md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, “hvt” md.; *Lisânü'l-Arab*, “hvt” md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 39-40; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, “hvt” md.; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XV, 137; Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 46-47; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Şur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 424*; Hattâbî, *Şe'nü'd-du'â'* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, s. 102; Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu'abi'l-imân* (nşr. M. Hil-mî M. Fûde), Beyrut 1399/1979, I, 195, 198-199; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), I, 63-64; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Esmâ' ve ş-şifât*, Kayserî Râşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 169*; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-akşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 63*b; M. Abdürraûf el-Münâvî, *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-şâgîr*, Kahire 1286, I, 333; Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DîA*, XI, 408.

BEKİR TOPALOĞLU

el-MUHÎT

(bk. KİTÂBÜ'L-MUHÎT).

el-MUHÎT

(المحيط)

Sâhib b. Abbâd
(ö. 385/995)
tarafından hazırlanan
Arapça sözlük
(bk. SÂHİB b. ABBÂD).

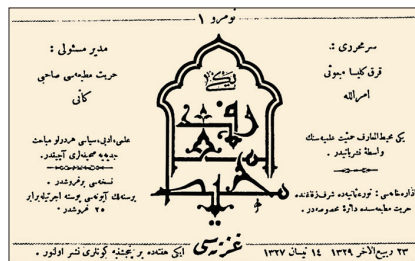
MUHÎTÜ'L-MAÂRİF

(محيط المعارف)

Türkçe'de ilk kapsamlı
ansiklopedi girişimi.

Başlangıç halinde kalmış bazı ansiklopedi çalışmalarından sonra Türkçe'de modern bir anlayışla hazırlanmaya başlanan genel konulu ilk ansiklopedi girişimidir. Sahibi ve yayımcısı *İkdam*'ı çıkaran Ahmed

Yeni Muhitü'l-maârif Cemiyeti Gazetesi'nin başlığı

Yeni Muhitü'l-maârif Cemiyeti üyelerinin Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki toplantısından bir görünüşü

Cevdet, başmuharriri Emrullah Efendi olan eserin “Âsur Nazîr-Habal” maddesine kadar gelen 639 sayfalık I. cildi 1318'de (1900) neşredilmiştir. Emrullah Efendi “Muhitü'l-maârif” terkiibini ansiklopedi kelimesine karşılık olarak kullanmıştır.

Eserin neşrinden önceki hazırlık döneminde *İkdam* gazetesinde “Ansiklopedi yahut Muhitü'l-maârif” üst başlığıyla 26 Kasım 1897 – 17 Nisan 1899 tarihleri arasında ellinin üzerinde imzasız makale çıkmıştır. Emrullah Efendi tarafından kaleme alındığı bilinen bu yazıların (Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 471-472) ilkinde (14 Teşrînisânî 1313 / 26 Kasım 1897, nr. 1208) girişilen işin mahiyeti anlatılmakta, böyle bir eserin sanat ve ilim dilinin gelişmesine sağlayacağı katkıya işaret edilmektedir. Baş tarafına “maârif-i beşerîye”nin tanım ve sınıflandırılmasına dair uzun bir mukaddimenin konulması tasarlanan ansiklopedide her ilim ve fennin, sanat ve mesleğin tarifi, kısımları yer alacak ve ilimler etrafılı şekilde ortaya konulacaktır. Ayrıca *Muhitü'l-maârif*'e dahil edilecek “ulûm ve maarif”ten ilim ve fener kısının dökümü verilmiş, “vahiy ve nakle müstenid ilimler” ve “ulûm-i akliyye” genel ayırımından sonra 120'den fazla alt başlık sıralanmıştır. Buradaki düşüncelerden bazılarının zaman içinde geliştirildiği görülmektedir. Emrullah Efendi, diğer yazıların birini felsefeye ayırdıktan sonra “ulûm-i lisâniyye” üzerinde durmuş, Rauf Yektâ Bey “*Muhitü'l-maârif*’te İstilahât-ı Mûsikiyye” (29 Mayıs 1314 / 10 Haziran 1898, nr. 1405) ve Ali Kemal “*İkdam*’ın Ulûm-i Lisâniyye Muharrir-i Fâzılina” (4, 25 Temmuz 1314 / 16 Temmuz, 6 Ağustos 1898, nr. 1441, 1462) adlı makaleleri kaleme almış, Said Bey *Tercüme-i Galatât*’ın on altıncı defterine konuyla il-

Muhîtü'l-maârif ile
Yeni
Muhîtü'l-maârif'in
i. ciltlerinin
kapağı
(İstanbul 1318;
1328/1330)

gili bir fıkra yazmıştır. Dil ve özellikle terim meselesinin öne çıktığı bu tartışmalarda Türkçe'de yeni terimlerin ortaya konulması sırasında takip edilecek metot anlatılmıştır. Ancak neşredilen tek cildin başına uzun mukaddime yerine eserin yayımlanmasındaki amacı açıklayan kısa bir yazı konulmakla yetinilmiştir.

Bu teşebbüsten on yıl kadar sonra Emrullah Efendi, Maarif nâzırlığı sırasında Veliht Yûsuf İzzeddin Efendi'nin desteğiyle ikinci bir çalışma başlatmış, 3 Şubat 1911'de Beyazıt Kütüphanesi'nde yapılan toplantının ardından ansiklopedinin yeniden çıkarılması için Yeni Muhîtü'l-maârif Cemiyeti adıyla bir dernek kurulmuş, ilmî bir kurul oluşturulmuş ve durum bir beyannâme ile ilân edilmiştir (25 Şubat 1911). Cemiyetin fahri başkanı olan Emrullah Efendi yazı heyeti başkanlığını da üstlenmiştir. Derneğin üyeleri kurucular heyeti, yazı ve ilim heyetleriyle fahri üyelerden oluşacaktı. İdarî işler, kuruculardan Edirne mebusu Fâik ve matbaa sahibi emekli erkânıharb binbaşı Kânî beylere verilmiştir.

Cemiyetin kuruluş amaçları arasında Osmanlı fen ve ilim dili için geçerli olan veya yeni kullanılması düşünülen terim ve tabirlerin belirlenmesi, edebî ve ilmî dilin olgunlaştırılması maksadıyla çalışma başlatılması önde gelmektedir. Buna bağlı olarak bir ansiklopedinin hazırlanması ve bir süreli yayının çıkarılması hedeflenmiştir. Bu yayın organı, *Yeni Muhîtü'l-maârif Cemiyeti Gazetesi* adıyla 27 Nisan 1911'de neşredilmeye başlanmıştır. Başmuhariri Emrullah Efendi, sorumlu müdürü Kânî olan ve on beş günde bir yayımlanan gazete 2 Eylül 1911 tarihine kadar yedi sayı çıkarılabilmektedir. Gazetede Yeni Mu-

hîtü'l-maârif Cemiyeti'nin amaçları ve faaliyetleri doğrultusundaki yazılara ağırlık verilmiştir. Dört sayı devam eden "Ansiklopedilerin Lüzum ve Faydası" başlıklı makale dışında 2. sayıdan itibaren *Yeni Muhîtü'l-maârif*'in programı yayımlanmış, 6. sayıda da ilk formasının çıktığı ilân edilmiştir (10 Ağustos 1911).

Dört yılda yazılması planlanan ansiklopedinin 1000'er sayfalık otuz cilt tutacağı kaydedilmiş, cemiyet bünyesinde kurulmuş olan on ilim şubesiyle bunlara ayrılan yaklaşık sayfalar da belirtilmiştir. Ayrıca bu ilim şubelerine katkı sağlamak üzere 200'ün üzerinde ilim adamının vadede bulunduğu ifade edilmiştir. *Yeni Muhîtü'l-maârif* yalnız bir ansiklopedi değil aynı zamanda Türkçe'nin bütün kelimelerini, deyim ve terimlerini ihtiva eden bir sözlük olacaktı. Bunun için Fransızlar'ın son büyük ansiklopedisi (*La Grande encyclopédie*) örnek kabul edilmişti. *Yeni Muhîtü'l-maârif* resimli olacaktı.

1328'de (1912) "Âsûriye" maddesine kadar 752 sayfalık I. cildi yayımlanan *Yeni Muhîtü'l-maârif* genellikle *Muhîtü'l-maârif*'le aynı içeriğe sahiptir. Maddelerde bazı düzeltmeler ve ilâveler yapılmış, böylece modern ansiklopedi düzenine biraz daha yaklaşmıştır. Değişik ilim adamlarına ait maddeleriyle *Yeni Muhîtü'l-maârif* dönemi içinde oldukça zengin bilgiler veren bir ansiklopedi görünümündedir. Pek çok madde alt tabirlerle genişletilmiş, yer yer şekil ve krokiler konmuş, gerektiğe kavramların Fransızca karşılıkları gösterilmiştir. Edebiyatla ilgili maddelerde Arapça, Farsça ve Türkçe nazım parçaları örnek olarak verilmiştir. Bazı maddelerde (elif 47, at 92, âsâr-ı atıka 42 sayfa) oldukça uzun ve ayrıntılı oluşlarıyla dik-

kati çekmektedir. Madde müelliflerinin imzalarına ise nâdiren rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sa- deleşme Evreleri*, Ankara 1960, s. 199-200, 204, 206, 246, 250, 253, 369; a.m.f., *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1988, I, 471-473; Nuri Akbayar, "Ansiklopediciliğimizin İlk 80 Yılı", *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul 1984, s. 219-234; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devleti'nde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, s. 29; "Yeni Muhîtü'l-Maârif Cemiyeti", *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*, sy. 12, İstanbul 1326/1910, s. 337-339.

ÂLİM KAHRAMAN

MUHİTÜ'İ-MUHİT

(محیط المحيط)

Butrus el-Bustânî'nin

(ö. 1300/1883)

hazırladığı Arapça'dan Arapça'ya
ilk modern sözlük.

1860'lı yıllarda telifine başlanan eserde Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muḥîṭî*'i esas alınmış, bu eserin şerhi *Tâcü'l-ʿarûs* ile birlikte birçok kaynaktan faydalanılıp madde ve anlam eksiklikleri giderilmiştir. Zemaḥşerî'nin *Esâsü'l-belâğa* adlı sözlüğündeki usule uyularak kelimeler kök harflerine göre alfabetik sıralanmıştır. Her kökte önce mücerred fiillerin mâzî, muzâri ve masdarları, ardından mezîd fiiller ve daha sonra o kökten türeyen isimler kaydedilmiştir. Böylece önceki sözlüklerin çoğunda uygulanan kökün son harfine göre alfabetik dizimden kaynaklanan yanlışlıklar, nâkıs kelimelerin babları ile "vav"lı veya "yâ"lı olmalarından doğan zorluklar, türemiş kelimelerin rastgele dizilmesi sebebiyle aranan kelimenin bulunması güçlüğü ortadan kaldırılmıştır. Sözlükte *el-Kâmûsü'l-muḥîṭî*'te yer alan özel isimlerin terkedilmesine karşılık III-IV. (IX-X.) yüzyıllardan itibaren Arapça'ya girmeye başlayan yeni kelimelerle (müvellâd, dahîl), avamın kullandığı kelimeler ve terimler alınmıştır. Bu sebeple esere *el-Kâmûsü'l-muḥîṭî*'ten daha kapsamlı olduğunu ifade etmek üzere *Muḥîṭü'l-muḥîṭ* adı verilmiştir.

Sözlükte şâhid olarak âyet ve hadislerle kadîm Arap şiirinden örneklerin kullanılmasının yanında, lugatta ve gramerde II. (VIII.) yüzyılın yarısından sonra yaşamaya geçiren şiirleriyle istişhad edilemeyeceği teamülüne rağmen, Zemaḥşerî'nin *Esâsü'l-belâğa*'sında yaptığı gibi bun-